

TÜRK DİLİNİN ESKİCİL BİR KELİMESİ ALAÇUK: YAPISAL-KÖKENBİLİMSEL BİR ANALİZ

Ferhat KARABULUT¹

Elanur KAZANLAR²

ÖZET

Toplumların hayat tarzını coğrafya belirler. İbni Haldun, “coğrafya kaderdir” diyerek, hayat tarzının zaman ve mekânla ilişkisini ortaya koymuştur. Eski Türk kültürünü; başlangıçta avcılık ve hayvancılık, sonraları ise tarım ve hayvancılık oluşturduğu için, Türk dilinin söz varlığını temelde bu hayat tarzına ait kelimeler şekillendirmiştir. Barınma ihtiyacı insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. Bu nedenle dilde barınmaya ait kelimeler, en baştan itibaren var olmuş ve eskicil (arkaik) kelime özelliği taşımıştır. Türklerin en eski barınaklarından birinin alaçuk olduğu, kelimenin eskiliğinden ve yaygınlığından anlaşılmaktadır. Yani alaçuk Türkçenin tarihi hafızalarından birini oluşturmaktadır denebilir.

Bu çalışmada; tarihi metinlerde, çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir kullanım alanına sahip olan alaçuk üzerinde durulacaktır. Bunun için, köken ve yapı ile ilgili olarak ortaya konmuş varsayımlar ve teklifler değerlendirilecek, kelimenin kökenine ve yapısına ilişkin bir yapı-köken analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Türkçe, alaçuk, köken bilgisi, lehçe, ağız

AN ARCHAIC WORD IN TURKIC LANGUAGE ALAÇUK: AN ETYMOLOGICAL-STRUCTURAL ANALYSES

ABSTRACT

The geography determines society's lifestyle. Because of this reality, the space play very important roles in human life, understanding and culture. In the beginning; hunting, animal husbandry and later agriculture shaped the life of old Turks as well as their language. Since then, some words and some language usages explain and reflect their understanding and their life styles. The need for a shelter is one of the most basic needs of a person. For this reason, the words of the hut “alaçuk” have existed from the very beginning and carried the core vocabulary. It is understood that one of the oldest shelters of the Turks is a kind of hut called as alaçuk in Turkic language. In other words, it might be said that the word alaçuk is one of the historical memories of Turkic people and Turkic world.

In this study; the widespread word alaçuk founding in historical and contemporary dialects of Turkic language will be examined etimologically from a historical and contemporary perspectives. For this, assumptions and proposals made regarding the origin and structure will be evaluated and a structure-origin analysis will be made regarding the origin and structure of the hut alaçuk.

Key words: Turkish, Turkic, alaçuk, hut, dialect

¹Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ferhat.karabulut@cbu.edu.tr

²Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi,
elanurkazanlar@hotmail.com

GİRİŞ

Türk dili, tarihi derinliği itibarıyla dünyanın en eski ve en geniş coğrafyaya yayılmış dillerinden biridir. Hem tarihi derinlik hem de coğrafyadaki genişlik, söz varlığının önemli ölçüde değişmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır. Bir dilin söz varlığının zaman içerisinde önemli bazı değişikliklere uğraması dilin doğasında vardır. Bu değişim ise kaçınılmaz bir şekilde yapıda ve/veya anlamda orta çıkar. Bazen de yapı (gösteren) çok büyük değişime uğramadan temel anlamla (gösterilen) birlikte tarihi ve çağdaş lehçelerde ve/veya dillerde varlığını sürdürme imkanı bulur. Ferdinand de Saussure'ün göstergelerin değişebilirliği ve değişmezliği ilkesine uygun olarak varlığını hem uzun zamanda hem de geniş coğrafyada korumuş/koruyabilmiş (yapısal değişimle birlikte) Türk dilinin en eski kelimelerinden biri de *alaçuk*'tur.³ Saussur'e göre; dilin sürekliliğini sağlayan zamanın görünüşte değişmezlikle çelişen bir etkisi daha vardır, o da dil göstergelerini değişime uğratmasıdır: Bazen daha hızlı, bazen daha yavaş. Bir bakıma, göstergenin değişmez olduğu da söylenebilir değişebilir olduğu da" (Saussure 1916/1998)⁴

Yapısal olarak bazı değişimlere uğrasa da anlamsal olarak hemen tüm Türk Lehçelerinde "barınak" anlamında kullanılan *alaçuk*, lehçelerin eskiliğini ortaya koymada ve lehçe gruplarının tespitinde anahtar kelime olarak kullanılabilir. *Alaçuk* aynı zamanda verinti (yabancı dile verilen kelime) kelimelerden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Moğolcada (*alağa* olarak) ve Rusçada (*laçuğa* olarak) karşımıza çıkan *alaçuk*, aynı zamanda Türkiye'de pek çok ağızda da varlığını sürdüren bir kelimedir.

Bu çalışmada *alaçuk* kelimesinin Türk dilindeki görünüşleri, yayılım alanı, anlamsal boyutu ve yapısal çeşitliliği üzerinde durulmuştur. Bugüne kadar önemli bazı çalışmalara konu olan *alaçuk* kelimesinin kökeni üzerinde tespit ve teklifler, çalışmanın asıl amacını oluşturmuştur. Kelimenin eskiliği⁵ ve yayılmış olduğu alanın büyüklüğü

³ Bugüne kadar yapılan çalışmalarda yaygın olarak *alaçuk* terimi tercih edilmiştir. Çalışmamızda da görüldüğü gibi bu kelimenin en eski şeklinin *alaçuk* olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Biz de bu çalışmada genel eğilime uyarak değişik görünüşlere sahip olan bu kelimeyi *alaçuk* olarak kullandık.

⁴ "Dile, birbiriyle çelişen iki nitelik tanıdığı için Saussure'ü mantıksızlıkla ya da aykırı görüşler savunmakla suçlamak doğru olmaz. Çarpıcı iki terimi karşı karşıya getirerek Saussure yalnız şu gerçeği vurgulamak istemiştir: Dil değişir ama bireyler değiştiremez onu (Yayımcılar). Dilin dokunulmaz olduğu, ama bozulmaz olmadığı da söylenebilir. Dilin dokunulmazlığı ilkesi 19. yüzyıla özgü bir ilkedir ve artık geçersizdir" (Vardar 1998:120).

⁵ *Alaçuk* tarihi metinlerde sıkça rastladığımız önemli eskicil (arkaik) bir kelimedir. Nişanyan Sözlüğünde iki örnek vardır: ETü: [Uygurca Budist metinler,] Hariçandri tégin *alaçu* tuşında yoruyor erken [Prens Hariçandra'nın çadırı yakınında yürür iken]. TTü: [Evliya Çelebi, Seyahatname, <1683] 'asâkir-i Tatar ile *alacuklarımızı* kurup (Nişanyan Sözlük). *Tarama Sözlüğü*'nde (3.baskı 1995) *alaçuk* maddesinde kayda değer miktarda örnek verilmiştir. Bu örnekler; geçtikleri metinler, dönemler ve lehçeler bağlamında önemli ipuçları da vermektedir. Bu örnekler şunlardır: Güneşte hâsiyet vardır mukarrer/ Kılur yoksul *alacuğın* münevver (Mehmet, İşkname, XIV. 35-1) (TS I 1995: 83). Kısa bin Hüzmüz bir gün şikâre çıktı, leşkerden ayru düştü, yağmur oldu, bir karıcuğun *alacuğuna* geldi. (Mehmet Bin Süleyman, Hayat'ül-Hayvan Tercümesi, XV. 31) (TS I 1995: 83). Kuyu üzerine cem' oldular, sahtiyandan *alacuklar* kurup oturdular. (Musa Bin Hacı Hüseyin, Tefsir-i Ebi'l-Leys Tercümesi, XV. 476) (TS I 1995: 83). Küyan [Fa]: Arapların keçeden *alaçuğu*. (Amasyalı Şeyh Mahmut bin İbrahim, Miftahü'l-Lûga, XV. 128) (TS I 1995: 83). Çadırlar ve *alacuklar* kılıverdi kim göçüp konduğunuz vakıtlarda. (Enfesü'l-Cevahir, XV. 556) (TS I 1995: 83). Sahtiyandan *alacuklar* kurup oturdular. (Enfesü'l-Cevahir⁵, XV. 192) (TS I 1995: 84). Ne kazan, çölmek kaldı ahtarılmadık, ne çadır ne *alacık* kalmış. (Musa bin Hacı Hüseyin, Tefsir-i Ebileys Tercümesi, XV. 151-1) (TS I 1995: 84). Neser [Fa]: Sayeban ve *alaçuk* ki yaylakta ve kışlakta kurulur. (Münşi Mehmet Bedrüddin, Cinanü'l-Cinas, XVI. 41-2) (TS I 1995: 84). Kâje [Fa.] : Gümele ve *alaçuk* ve alçacık yapılmış ev. (Hasan bin Hüseyin İmadüddin, Şâmil'ül-Lûga, XVI. 484) (TS I 1995: 84). Mezbur ... mülk bağım içinde olan *alaçığı* ben hazır değil iken yıktı, taaddi etti. (Şer'iyye Sicilleri, XVI. 5, 248) (TS I 1995: 84). Neser [Ar.] : Sâyeaban ve *alaçuk* (Mustafa bin Mehmet bin Yusuf, Câmii'l-Fürs, XVI. 165-1) (TS I 1995: 84). Kalur dört beş yüz

köken ve anlam konusunda bazı tartışmalara ve varsayımların geliştirilmesine neden olmuştur. Öncelikle *alaçuk* kelimesinin görünümüleri ve yayılma alanı ile ilgili ortaya atılmış olan görüşlere bakmakta fayda vardır.

Alaçuk ile ilgili Görüş ve Değerlendirmeler

Bu güne kadar *alaçuk*'la ilgili en kapsamlı çalışma Ulla Johansen tarafından yapılmıştır. Johansen, çalışmasının girişinde kelimenin tüm çağdaş Türk lehçelerindeki mevcut şekillerini listelemiştir (Johansen 2013: 195).⁶ Johansen, kelimenin köken veya yapısal analizini yapmak yerine, bu konuda ortaya konmuş olan görüşleri aktarmakla yetinmiş ve *alaçuk* söz varlığının karşıladığı barınak ve özellikleri üzerinde durmuştur. Ona göre;

“Kelimenin Çağatay Türkçesinde *alaçuq* ve Uygur Türkçesinde *alaçu* olarak kullanılması eski çağlarda da bu şekilde kullanıldığını belgeler niteliktedir. Ancak Eski Türkçe kitabelerde bu kelime nakledilmemiştir. İhtiva ettiği anlama göre böyle bir kelimenin 7. ve 8. yüzyıllarda var olup olmadığı ve buna kitabelerde rastlanılmaması müteakipte tartışmaya açacağımız konuya ait olmamakla birlikte çalışmamız için de pek bir şey ifade etmeyecektir” (Johansen 2013: 196)

Bunun yerine *alaçuk* kavramının açıklamasına tam anlamıyla erişebilmek için bu yapıların (*alaçuk*ların) biçimlerinin ele alınması gerektiğini düşündüğü için *alaçuk* yapısının diğer Türk soylu halklarda nerede ve ne amaçlı kullanıldığını, hangi maddeden yapıldığını, ne şekilde olduğunu açıklamıştır.

“Yalnızca birbirinden taban tabana uzak olan iki farklı Türk lehçesinin karşılaştırmasında değil, Anadolu gibi küçük bir bölgedeki birbirinden farklı lehçelerde bile kelimenin içeriği oldukça değişken görünmektedir. Bu kelime hemen hemen bütün lehçelerde bir yapıyı

alaçuk-ı Türkman/Tavar u oğul u kız bile yeksan (Hadidi, Tarih-i Âl-i Osman, XVI. 31) (TS I 1995: 84). El-hâlîfe [Aar.] : Ve dahi hâlîfe hayme ve *alaçık* direklerinden bir direğin ismidir. (Pir Mehmet bin Yusuf, Terceman, XVI. 306) (TS I 1995: 84). Külbe [Fa.] : Attar dükkanının kaburcağı ve kiçirek höcre ve *alacuk* ve ... (Sofyalı Ni'metullah Efendi, Lügat-i Ni'metullah, XVI. 546). Iraktan seyredüben beğ sarayın / Dime *alacuk*um oda urayın (Güvahi, Pendname-i Güvahi, XVI. 74) (TS I 1995: 84). Nesrem [Fa.] : Ol yer ki güneş az dokuna ve hiç dokunmaya, ve *alacuk*. (Deşişi Mehmet Efendi, Et-Tuhfetü's-Seniyye, XVI. 238-1) (TS I 1995: 84). *Alaçık* : Kâje [Fa.], Keşef [Fa.] : Yatık, keşi : Yassı ip; Zep [Fa.] : Hız ü beğ emri : Küşad [Fa.] (Gencî Pîr Mehmet, Genc-i Leâl, XVII. 69) (TS I 1995: 84) ...Beri tarafa geçenler selâmetler *alacukların* ve derim obaların kurup esbabların kurutmağa başladılar. (Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, XVII. 7-501) (TS I 1995: 84). Neseş [Fa.] : *Alacık* ki dağ başında çöp ve haşâkten iderler. (Ahmet bin Ali bin Ahmet, Nehbetü't-Tuhfe, XVII. 80-1) (TS I 1995: 84). Bâran-giriz [Fa.] : *Alacuk* ki yağmurdan kaçup girerler. (Câmiü'î-Faris, XVIII. 32-2) (TS I 1995: 85). El kifa' [Ar.] : ... şol perdeye denir ki, arap çadırlarının ense taraflarının yukarisından aşağısına kadar çekilir. Alâ-kavlin şol şukkaya denir ki *alaçık* tâbir olunan kıl çadırın ense tarafına çekerler. (Antepli Ahmet Asım, Kamus Tercümesi, XVIII- XIX. 1, 48) (TS I 1995: 85). Çeper [Fa.] : Saz ve alef makûlesi nesnelere yapılmış hane-i muhtasardır. Huğ ve kulûbe ve *alaçık* ve salaç gibi. (Bürhan-ı Katî' Tercümesi, XVIII-XIX. 215) (TS I 1995: 85). Kûme [Fa.] : Bekçi kulûbesi ve avcı gömeltesi ve sahranişin *alaçuğu* ve salaç gibi muhtasar meskene denir. (Bürhan-ı Katî' Tercümesi, XVIII-XIX. 508) (TS I 1995: 85). Not: Bütün bu örnekler *Tarama Sözlüğü*'nden (3.baskı 1995) alındığı için orijinal kaynaklar kaynakçada gösterilmemiştir. Örnekler *Tarama Sözlüğü*'nde yer aldığı şekliyle verilmiştir.

⁶ alayçq (Türkiye, Azerbaycan, Kazan ve Kırım Tatarları, Kazaklar, Kırgızlar, Güney Altaylar); alağyq (Türkiye, Karaimler Luck bölgesinden); alaçyx (Türkiye, Karaimler-Trakay, Hakaslar); alaçyg (Türkiye, Azerbaycan); olaçik (Özbekler); alaşyq (Başkurtlar); ylaşyq (Karakalpaklar); laşyq (Kazaklar); laş (Çuvaşlar); alandyq (Çulım Tatarları); alançyq (Türkiye, Güney Altaylar); alapçyq (Türkiye, Kumandinler); alağa (Türkmenler); alaży yada alaży ög (Tuvalar); alasa yada alaha giä (Yakutlar).

işaret eder. Ancak *alaçyq* kavramının açıklamasına tam anlamıyla erişebilmek için söz konusu yapıların biçimlerini dikkate almamız gerekmektedir.” (Johansen 2013: 196)

Görüldüğü gibi Johansen için kelimenin kökeninden çok karşıladığı varlığın ne olduğu önemlidir. Daha doğrusu, ona göre *alaçuk* kelimesinin tam olarak ne olduğunu anlamamız için ne tür bir barınağı işaretlediğini bilmek gerekir. *Alaçuk* bir tür ev/barınak olabildiği gibi, bütün bir obayı da karşılamış olabilir. “Bugün bu kelime Yakutlarda eski bir kelime sayılmaktayken, Pekarskijslarda halen bütün çiftlikler *alasa* olarak tanımlanmaktadır. Güney Sibiry’a da Tuvalarda, Hakaslarda, Altay’daki Türk boylarında, Başkurtlar ve Anadolu’da kullanılan *alaçyq* ve buna benzer kelimeler koni biçiminde kabuklarla örtülmüş direkli çadır anlamına gelir.” (Johansen 2013: 196) Ona göre, eğer *alaçuk* bir tür ev ise bu nasıl bir evdir, evin yapısı nasıldır ve ne tür malzemelerden yapılmıştır bilmek gerekir.

“Bugün yıl boyunca sadece Tozhu Tuvaları ve Altayların yoksul halkları bu konutlarda (meskenlerde) yaşarlar. Bu konutları (meskenleri) diğer halklar yazlık ev olarak kullanır. Bu yapıların Karaimlerde düğün çadırı olarak kullanılması, yapının merkezi bir öneminin ve derin bir kök salmışlığının göstergesidir. Buna karşın Anadolu’da bu çadırlar kalıcı konut biçiminde değil, köylerden uzak bahçelerde gözetleme evleri olarak kullanılmaktadır.” (Johansen 2013: 196-197)

“Anadolu’nun bazı bölgelerinde de bu kelime çobanların köyden uzak bölgelerde geçici olarak ikamet ettikleri ya da uzakta bulunan tarlalarda çalışanların eve dönüş yolunda zaman kaybetmemesi için kurdukları hasırdan, tahtadan veya çalılıklardan hızlıca inşa edilmiş kulübe ve barınaklar için kullanılmaktadır. Bağlarda ve meyve bahçelerinde hem bahçeleri gözetlemek için hem de nispeten daha rahat bir yaz geçirmek için yapılmış bağ evlerine de Anadolu’nun büyük kısmında *alaçuk* denir, bu kullanımda yapının görünüşünün, yapısında kullanılan malzemenin ya da yapının şeklinin önemi yoktur.” (Johansen 2013: 197)

Daha sonra *ev* kavramı ile *alaçuk* kavramının aynı olamayacağını açıklamıştır. Ona göre *ev* “aile”yi ifade eder. *Alaçuk*’un belirgin farkı ise geçici bir konut olmasıdır. Makalenin ilerleyen ve son bölümünde ise Anadolu’nun bazı yerlerindeki yazlık ev tiplerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. (Johansen 2013).

Bahaeddin Ögel de *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı çalışmasının 7.cildinde “Otağ ve Çadır Türleri” bölümünde *alaçuğun* derme çatma yapılmış, salaş ve yoksul çadırı olduğunu belirtir. Eski Uygur döneminden itibaren yazılı kaynaklarda gözlemlenebilen *alaçuk* kelimesinin, Bahaeddin Ögel’e göre Selçuklu Devletinin çekirdeğini oluşturan Oğuz kesimlerindeki durumu bilinmemektedir. Ona göre, Dede Korkut’un güçlü Oğuzlarında, *alaçuk* sözünün mevcut olmaması dikkat çekicidir. “*Alaçuk*, bir salaş ve bir fakir çadırıdır. Oysa Oğuzlardan, İbn Fadlan’ın gezisi sırasında varlıklı bir Türk kesimi olarak bahsedilmiştir. Ögel, bu konuda son olarak şu tespiti

yapar: “Hayvan derilerinden çadırlarda oturan yoksul komşuları da olabilirdi. Bu yaşayışı, bütün Oğuzlara yayma, tarih gerçeğine uymaz.” (Ögel VII, 300).

Alaçuk kelimesinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki görünümlerinin ortaya konması önemli ipuçları verecektir. Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Köktürk yazıtlarında *alaçuk* yer almamaktadır. Dönemin konuşma dilinde var olup olmadığının tespiti ise mümkün değildir, metinlerin yazıtlarla sınırlı bir söz dağarcığına sahip olduğu gerçeği ortadadır. Daha çok siyaset, yönetim, savaş, toplumsal yapı ve kültür merkezli sözleri içermesinden dolayı yazıtların; Türk Kağanlığı’nda o zamanda ve o yerde kullanılan bütün söz varlığını yansıtmaması beklenemez. Bu nedenle yazıtlarda geçmiyor olması *alaçuk* kelimesinin Köktürklerde olmadığı anlamına elbette gelmez. Köktürk yazıtlarında bulunmayan kelime, Eski Uygur Türkçesinde *alaçu* “alaçık” (EUTS 2011: 10); Karahanlı Türkçesinde *alaçu* “çadır” (DLT II 2013: 18); Tarihi Kıpçak Türkçesinde *alaçu*, *alaçuk* “çerden çöpten yapılan küçük adi çadır, kulübe, baraka, evcik” (KTS 2007: 6); Çağatay Türkçesinde *alaçuq* “yuvarlak çadır, Türkistan’da ve Anadolu’da kabilelerin mesken edindikleri çadır ve obalar” (Erbay 2008: 22), *elaçok* “Türkistan’da ve Anadolu’da kabailin mesken-i itti haz ettikleri kebekeler ve obalar” (ŞSEÇOW 1902: 62); Eski Anadolu Türkçesinde *alacuk*, *alacık*, *alaçuk* “göçebe çadırı” (TS I 1995: 83); Yeni Uygur Türkçesinde *aliçuq*, Yeni Uygur Türkçesi ağızlarında *alçu* “otlarla bürünen kulübe, köylü kulübesi” (Öztuncer 2006: 27); Kazak Türkçesinde *laşık* “baraka, çardak” (KzKS 2003: 357); Tatar Türkçesinde *alaçık* “alaçık, çadır” (TtrS 1997: 25); Başkurt Türkçesinde *alasıq* “çadır; gecekodu” (TLS 1992: 260-261); Kumuk Türkçesinde *alaçiq* “ambar (saman, kuru ot için)” (KmkS 2011: 29); Kırgız Türkçesinde *alaçık* “küçücük keçe ev, obacık; kulübe, salaş” (KırgS 2011: 18); Altay Türkçesinde *alançık* “keçe çadır; çadırın sırtını tutan çubuklardan yapılmış çember” (Naskali-Duranlı 1999: 23); Hakas Türkçesinde *alaçih* “alaçık, keçe çadır” (Arikoğlu 2005: 34); Çuvaş Türkçesinde *laś* “avlu içinde bulunan ve yazın mutfak veya yatak odası için kullanılan bir bina” (ÇS 1950: 83); Azerbaycan Türkçesinde *alaçiq* “çadır” (ADİL 2006: 91); Yakut Türkçesinde *alasa* (Johansen, 2013); Türkiye Türkçesi ağızlarında *alacık*, *alacih*, *alacuk*, *alaçak*, *alaçığ*, *alaçık*, *alaçık*, *alaçuh*, *alaçuk*, *alançık*, *alapçık*, *alecük*, *aleçik*, *alençik*, *alevcik*, *aleyçik*, *alıcık* “üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak” (DS I, 178); *alatçık* “çadır direği; çingene çadırı” (DS I, 201); *elecik* “bağ evi kulübe; çocukların yaptıkları oyuncak ev (DS V, 1709); *elevcik* “bağlarda yağmurdan korunmak için toprak harçla yapılan küçük kulübe, tek katlı ev; çalı çırpıdan yapılmış bekçi kulübesi (DS V, 1709) şeklindedir.

Bahaeddin Ögel, *yoksul alaçuğunun* Anadolu’da 14. yüzyıldan itibaren görüldüğünü, *bağ alaçığının* “bağ kulübesi veya çardağı” 16. yüzyılda ortaya çıktığını, “güneşsiz yer, alacuk” anlayışının da aynı yüzyılda anıldığını belirtmiştir. *Derleme Sözlüğü*’ne göre ormanların ortasındaki boşluklara da, *alacık*, denir. “çer ve çöpten yapılan çadırlar ve alaçık” anlayışı, Ögel’e göre Farsça sözlüklerin tesiriyle, Farsça *neser* karşılığı olarak kendini devam ettirmiş olabilir (Ögel VII, 301).

Tablo-I: *Alaçuk* Kelimesinin Tarihi Ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri

Köktürkçe	-
Eski Uygur Türkçesi	<i>alaçu</i>
Karahanlı Türkçesi	<i>alaçu</i>
Tarihi Kıpçak Türkçesi	<i>alaçu, alaçuk</i>
Çağatay Türkçesi	<i>alaçuk</i>
Eski Anadolu Türkçesi	<i>alacuk, alacık, alaçuk</i>
Osmanlı Türkçesi	<i>alaçık</i>
Azeri Türkçesi	<i>alaçığ, alaçık</i>
Türkmen Türkçesi	<i>alaçık</i>
Yeni Uygur Türkçesi	<i>alçu</i>
Özbek Türkçesi	<i>olaçık</i>
Kazak Türkçesi	<i>laşık</i>
Tatar Türkçesi	<i>alaçık (Kazan, kırım),</i>
Kumuk Türkçesi	<i>Alaçıq</i>
Karakalpak Türkçesi	<i>ılaşık</i>
Başkurt Türkçesi	<i>alasık</i>
Kırgız Türkçesi	<i>alaçık</i>
Altay Türkçesi	<i>alançık</i>
Tuva Türkçesi	<i>alajı</i>
Hakas Türkçesi	<i>alaçih</i>
Çulum Türkçesi	<i>alanziq</i>
Yakut Türkçesi	<i>alasa, ala ğia</i>
Çuvaş Türkçesi	<i>laś</i>

Tablo-II Alaçuk Kelimesinin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Görünümü

<i>alacih</i>	*Mucur-Nevşehir
<i>alacık</i>	Çiftlik *Dinar -Afyonkarahisar; Aydoğmuş *Keçiborlu, Yassıviran, Uluğbey *Senirkent, Senir, Tahtacı aşireti -Isparta; Dengere, Kozacı, Bunak *Tefenni, Çamköy, Anbarcık *Göhlisar, *Yeşilova köyleri-Burdur; *Acıpayam, İsabey *Çal, Söğüt, Honaz, Çardak-Denizli; Aşağıkayı, Ağılı *Küre, *Tosya-Kastamonu; *Boyabat -Sinop; *Zile -Tokat; Van; Dört Yol-Hatay; Hacıilyas *Koyulhisar, *İmranlı, *Yıldızeli, Sincan *Divriği, E. Hüyük *Şarkışla-Sivas ve köyleri; Yerköy-Yozgat ve köyleri; Cemele -Kırşehir; Papak-Osmaniye; Bağyaka, Çavdır *Finike, *Elmalı ve köyleri, Çomaklı *Korkuteli -Antalya; *Fethiye köyleri -Muğla
<i>alacuk</i>	Keremköy *Burhaniye -Balıkesir; *Ilgaz, *Kurşunlu - Çankırı; Yukarıkale *Koyulhisar-Sivas; Ünye-Ordu
<i>alaçak</i>	Niğde
<i>alaççık</i>	*Beşşehir köyleri-Konya
<i>alaçığ</i>	Bayat *Emirdağ -Afyonkarahisar
<i>alaçık</i>	*Sivrihisar ve köyleri -Eskişehir; *Dinar köyleri, Yakasinek *Bolvadin-Afyonkarahisar; İğdecik- Isparta; Devri *Bucak, Karakent- Burdur; Karakuyu-Manisa; İldızın-Çankırı; *İskilip-Çorum; Amasya; Çamlıbel *Artova, *Zile-Tokat; Şebin Karahisar-Giresun; Cinis *Aşkale, Keçek, Tavusker *Oltu- Erzurum ve çevresi; Taşlıçay *Diyadin -Ağrı; Van; Malatya; Büyükkızılıçık *Göksun, Hunu *Afşin-Kahramanmaraş; Çepni, Yeniçubuk *Gemerek, Kayalıpınar *Yıldızeli, *Şarkışla, Göbekviran *Gürün, Ulaş, Tutmaç- Sivas; Türkmenaraplısı - Yozgat; *Haymana, Çanlı *Ayaş, Solakuşağı *Şerefli Koçhisar -Ankara; *Avanos, Köşker - Kırşehir; *Develi, Hisarcık-Kayseri; Alaca *Aksaray, Çukurkuyu -Niğde; Kayacık-Konya; Adana; Civanyayla-Mersin; *Kaş köyleri-Antalya
<i>alaçık</i>	Çalılı-Yozgat; Kal'a *İncesu, *Develi-Kayseri
<i>alaçuh</i>	Çamlıbel *Artova-Tokat
<i>alaçuk</i>	Yukarısölöz *Orhangazi -Bursa; Tokat; *Şebin Karahisar -Giresun; Hacıilyas *Koyulhisar, Ağrakos *Suşehri -Sivas; Muğla
<i>alançık</i>	*Alucra-Giresun
<i>alapçık/alapçuk</i>	Celikanyurt *Gürün-Sivas

<i>alavçuk</i>	Sivas
<i>alaycık</i>	Telin *Gürün, M. Hüyük *Şarkışla-Sivas
<i>alayçık</i>	Bayat-Afyonkarahisar; Kızık *Artova -Tokat; *Göksun, Varyanlı-Kahramanmaraş; Çepni *Gemerek-Sivas; *Kadirli, Misis-Adana
<i>alecük</i>	*Boyabat-Sinop
<i>aleçik</i>	Dereköy *Develi-Kayseri
<i>alençik</i>	*Bünyan-Kayseri
<i>alevçik</i>	İğdeli *Gemerek-Sivas
<i>aleyçik</i>	*Emirdağ -Afyonkarahisar; Ortaköy *Şarkışla-Sivas; *Kadirli; *Karaisalı, Boynuyoğun-Adana
<i>alıcık</i>	Yassıvıran *Senirkent-Isparta; Kayadibi *Yeşilova, Karamanlı *Tefenni, Yarı- Burdur; Denizli; Bunak *Tefenni -Burdur; Yakabağ, Dont, Ceylan *Fethiye -Muğla; Kızılcı *Hadım -Konya; Karadere *Anamur-Mersin; Şabanözü *Polatlı -Ankara; *Ünye -Ordu
<i>elecik</i>	Afşar köyleri *Pınarbaşı, Köyer –Kayseri; Antalya; Şahmuratlı -Yozgat
<i>elevcık</i>	Kayseri; Nevşehir
<i>elevçik</i>	Kayseri ve köyleri, Nevşehir
<i>alatçık</i>	Antalya; Çavuşköy *Babaeski- Kırklareli

Kelimenin kökeni ile ilgili bazı Türkologlar hipotezler ortaya atmıştır. Bunların bir kısmı kelimenin yapısal özelliğinden hareketle yapılan köken analizi şeklinde iken bir kısmı da kelimenin karşıladığı yapıdan/barınaktan hareketle yapılan analizler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, *alaçu* kelimesinin yabancı dilden ödünçleme yapıldığını düşünür. *Ala:çu* maddesinde şu açıklamayı yapar:

“Sonraki dönemde sonuna bir *+k* eklenmiştir. Bu tutarsızlık (inconsistency) Karaim ve Güney-Batı Osmanlı dahil bazı Kuzey-Batı dillerinde (Tuv. *alacı*); merkezi Kuzey Kırgızca; birkaç Kuzey-Batı dillerinde fonetik değişmelerle birlikte ve hemen hemen her zaman *+k* ile mevcut, genellikle “ağaç dallarından yapılan bir baraka” anlamında kullanılan bir alıntı olduğu hissini verir. bk. Doerfer II 519. Uyg VIII sonraki Budist Uyg Hariçandri tēğin *alaçu* tuisında (anlamsız, ?düzeltilmiş tuşında) yoriyur erken ‘Prens Hariçandri’nin çadırının karşısına? yürüyorken’ U III 6, 1-2 (iii): Hakaniye XI *ala:çu*: al-fāza wa’l-fustāt ‘iki direkli çadır; kumaştan yapılmış geniş çadır’ Kaşgari I 136 (üle:tü ve aba:çı arasında) : Çağatayca

XV *alaçuk* (ç ile) ağ öy ile aynıdır, yani göçebelerin (sahrânişinân) direklerden yaptığı bir çadır (çübhâ) Senglah 49r.1 : bir diğer oluşum 205r.19 (1 ça:tır) Kuman XIV 'kulübe' *alaçuk* Codex Cumanicus; Prof. K. Grönbech Osmanlı XIV-XVII *alacuk/alaçuk* özellikle 'bir göçebenin kulübesi' çeşitli metinlerde Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I 16; II 23; III 13; IV 14." (Clauson 1972: 129)

Radloff bu kelimeyi Türkçe *ala* "karışık renkli" ile ilişkilendirir (Poppe 1984: 254). Nicolas Poppe, Orta Türkçedeki *alaču* şeklini göz önünde bulundurarak, Radloff'un açıklamasının daha muhtemel olabileceğini düşünür.

"Erken tanıklıktan ve fonetik sebeplerden dolayı (özellikle /u/sesinin varlığı), eski Rusça *alačuğa* Kumanca *alačuq* "kulübe" ve Çağatay edebi dilde *alačuq* yazımı ile karşılaştırılmalıdır. Vasmer, Çağataycada kökteş oluşumları kaydetmiş ve Kırgızca *alaçiq*; Tatarca ve Kırım Tatarcası *alaçiq* "kulübe" şekillerini listelemiştir. Kökteş kelimeler ayrıca Kumukça *alaçiq* "baraka"; Özbekçe *olaçiq* "kulübe"; Kacha *alaçiq* "hasır ve samandan yapılan tahıl ambarı"; Altayca ve Teleüt *alançiq* "tır. Räsänen ayrıca Orta Türkçe *alaču* "çadır" ve Yakutça *alasa* "tarla" şekillerini sıralamıştır. Radloff bu kelimeyi Türkçe *ala* "karışık renkli" ile ilişkilendirir. Zajaczkowski Türkçe *ağıl* "koyunlar için çit" (*alaçiq* <*ağıl-aq-çiq) şeklinden türediğini kanıtlamayı dener. Fakat uzun bir dönem olan Orta Türkçedeki *alaču* (M.S. 1073'te kanıtlanır) şeklini göz önünde bulundurduğumuzda, Radloff'un açıklaması daha olasıdır." (Poppe 1984: 254).

İsmet Zeki Eyuboğlu, *alacık* kelimesinin Moğolca *ala* (alag: değişik renkli) ile Türkçe +Çık ekinin birleşmesiyle oluştuğunu iddia eder: *ala-cık/alacık*. Ona göre, *alacık* değişik türde çalılardan yapılan sığınma yeridir ve bu çalıların değişik renkli yaprakları dolayısıyla *alacık* (değişik renkli) sözcüğü türemiştir. Sözcüğün kök anlamı *alaca olandır*. Bu sığınaklar, çokluk, dağlarda dolaşan çobanların yağmurdan korunmak amacıyla, genişçe yapraklı dallardan yaptıkları barınma yerleridir. Bunun *alaçık, alaçık, alaçık* gibi şekilleri de vardır (Eyuboğlu 1991: 22).

Rassadin (1995), Clauson'un kelimenin alıntı olduğu görüşüne katılmaz. "*Moğolların Kutsal Destanında Türkçe Unsurlar*" adlı makalesinde kelimenin Türkçe asıllı olduğunu söylemiştir (Atmaca-Adzhumerova 2013).

Soltanşa Ataniyazow'a göre Türkçe kökenli olan bu söz en eski dönemlerde *gara öy* manasında kullanılmıştır. Ona göre kelime "a:lı (alın, önü) açık" sözünden gelmiştir. Çünkü Türkmenlerin *gara öy* dediği kamıştan yapılan ve etrafı kilimle sarılan bu çadırların ön kapısı bulunmamaktadır. Kapı yerine kalın kumaştan, keçeden, kilimden, halıdan yapılan perde bulunmamaktadır. Türkmenler bu *gara öylere* aynı zamanda *a:laçı* demektedirler (Ataniyazow 1995: 25).

Hasan Eren, kelimenin diğer Türk lehçelerindeki şekillerini verir; Az. *alaçığ*, TatK *alaçık*, Bşk. *alasık*, Krg. *alaçık*, KKlp. *ılaşık*, Kzk. *laşık*⁷, Tuv *alajı*, Yak. *alasa*, Çuv. *laś*, Eski Türkçe *alaçu*, Orta Türkçe *alāçu*, Kumanca *alaçuk*. Eren kelimenin kökünün bilinmediğini belirtmiş ve bu köken çalışması yapan araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir. Ona göre *alaçuk* Türkçeden Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça gibi dillere geçmiştir, bu amaçla Doerfer'in sözlüğüne göndermede bulunur (Eren 1999: 7). Eren, Brockelmann'ın görüşüne de yer verir. Brockelmann *ala* "bunt"(?renkli) kökünden +ÇU ekiyle yapılmış bir türev olduğunu söylemektedir (Eren 1999: 7). Eren'in belirttiğine göre, Zajaczkowski Karayca *alaçix* biçimini *ağıl+al+çık olarak açıklamıştır(Eren 1999: 7).

Bahaeddin Ögel (2000), Türklerin ünlü çadırları olan *alaçuk* yapısının adını renginden dolayı almış olabileceğini belirtmiştir (Ögel I, 267). *Türk Kültür Tarihine Giriş VII* adlı çalışmasında *alaçık* kelimesinin *yoksul* çadırı olduğuna değinir ve kelimenin kökünün de «-al, ala-» gibi sefaletle ilgili anlayışlardan gelebileceğini ifade eder (Ögel VII, 302).

Mehmet Ölmez *alaçık* (2001: 194) ile ilgili açıklamasında kelimenin kökeni ile ilgili kendisinin dahil pek çok araştırmacının görüşüne de yer vermiştir. Bu görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Doerfer'e göre, sözcüğün sonundaki +k küçültme eki işlevinde olan +k'dir. Ancak kelime Türkçe izlenimi vermez. Ayrıca Türkçede +çu ya da +açu gibi bir ek de bilinmemektedir. Bu yüzden kelime bugün için kaybolmuş, ölmüş bir dilden alınan bir kültür sözcüğüdür (Ölmez 2001: 194). Räsänen, kelimenin Uygurcadaki, Orta Türkçe'deki ve günümüz Türk dillerindeki şekillerini gösterse de fazla açıklama yapmaz: Küe[rik] *alancığ*, Oyr[ot = Altay], Tel[eüt] *alançık* (Ölmez 2001: 195). Sevortyan kelimenin tüm şekillerine yer verir. Anadolu ağızlarında ve Altaycada /n/li şekillerin olduğunu ancak eski şeklinin /n/siz olduğunu belirtir. Yine de bunun yanı sıra birden fazla ana şekil düşünmektedir (Ölmez 2001: 195). Hasan Eren de sözlüğünde Sevortyan'ın görüşüne yer vermiştir. Ona göre *alacık~alaçık~alaçu* vb. biçimleri *alan~*alağ~*alav~*ala kökünden +çu ve +çık ekleriyle kurulmuş küçültmelerdir (Eren 1999: 7). Röhbörn, *alaçu*⁸ kelimesinin farklı köken açıklamalarına yer vermiştir ve kökeninin açık olmadığını belirtmiştir (Ölmez 2001: 195).

Mehmet Ölmez, Şervaşidze'nin görüşü ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır;

"*alaçu "шатер" maddesinde bu sözcüğün Çince olduğunu savunur ve Orta Çince *lö sa* Çağdaş Çince *lüshe* şekillerini vererek Çince /s/nin GT /ç/ye, /-a/nın da /-u/ya denk geldiğini belirtir, tabii Türkçede söz başında /l/ ünsüzü bulunamayacağı için bu durumda başta /a/ türemesi çok doğaldır. Ancak Şervaşidze'nin görüşünün doğrulanabilmesi için iki noktanın tam olarak açıklığa kavuşması gerekir: Birincisi *alaçu(k)* ile Çince (Pinyin ile) *lu she* arasındaki ilişkiyi gösteren tarihsel ses denklikleri; ikincisi eski, en eski Çince metinlerde,

⁷ Hasan Eren burada bir açıklama yapar. Kazakçadaki baştaki /a/nın düşmesinin normal olduğunu ve buna benzer birçok örnek olduğunu söyler. Türkçe *oğlak* = Kazakça *lak* örneğini verir.

⁸ Röhbörn çalışmasında *alaçu* maddesinde özetle şu bilgiyi verir: "Bang, Radloff, Johansen, Dorfer ve Zajaczkowsky'nin verdikleri birliğlere göre/rağmen kelimenin etimolojisi açık değildir. Belki Sevortyan'ın görüşüne uymak gerekir. Ona göre, kulübe anlamına gelen *alang-*, *alağ-*, *alav-*, *ala-* kelimelerine +ÇU küçültme eki ve +k gösterme eki eklenecek oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. (Röhbörn 1977: 91) .

sözlüklerde, özellikle de 10. yy. öncesine ait metinlerde Çince bu iki sözcüğün bu anlamda kullanıldığını gösterir bilgiler; benim elimdeki Çince sözlüklerde *lu* ve *she lu she* 'nin "alaçık" anlamıyla bir arada kullanıldığını gösterir bilgi yok, tam tersine bu sözcükler yabancı sözcükleri Çince olarak yazmakta kullanılan birer transkripsiyon ideogramıdır, örneğin bu iki sözcük Buddhist metinlerde bir ölçü birimi 5 li'lik (yaklaşık 2,5 km) mesafeden duyulan ses, davul sesi için, Skr. *krośa* için kullanılmıştır. Sözcük *Çince-Rusça Büyük Sözlük'te* ise hiç yer almaz." (Ölmez 2001: 195)⁹

Mehmet Ölmez sözcüğün kökeni üzerine doyurucu bir açıklama yapılmadığı için Doerfer'in görüşüne katılmak gerektiğini belirtse de, sözcüğün hemen hemen Türk dillerinin tümünde ve çoğu Moğol dilinde var olduğunu göz önünde tutarak bugünkü biçimlere kaynaklık eden dilin Türk dilleri, ya da Eski Türkçe olduğunu düşünmek gerektiğini ifade etmiştir (Ölmez 2001: 195).

Burhan Paçacıoğlu'na göre kelime, "kulübe" anlamına gelen *alak* isminden, *+çuk* isimden isim yapma ekiyle türetilmiştir. *alakçuk* > *alaçık* için *ogul+çuk* "ana rahmi", *sarma+çuk* "bir çeşit şehriye", *tagar+çuk* "küçük torba" vb. örnekleri vermiştir (Paçacıoğlu 2004).

Tuncer Gülensoy'a göre kelimenin kökeni için 2 olasılık vardır; 1.*Alaçık* < **ala* "yarım" + *açık* "yarım açık"; 2.**Al* "ön" + *ı aç-(ı)k* "önü açık" (Gülensoy 2007: 62-63).

Sevan Nişanyan, kelimenin Eski Türkçe *alaçu* veya *alañçu* "silindirik çadır" sözcüğünden evrilmiş olduğunu söyler. Ona göre sözcük Eski Türkçe *alan* "açık satıh, alan" sözcüğünden Eski Türkçe *+ÇUK* ekiyle türetilmiş olabilir; ancak bu kesin değildir.¹⁰ Sevan Nişanyan bu maddeyi 10.12.2015 yılında güncellemiştir ve ek açıklama kısmında "Claus sf 129, bir İrani dilden alıntı olasılığı üzerinde durur. Sadece Ana sf 7'de görülen *alak* "bostan kulübesi" sözcüğünden türetilmesi yanlıştır." sözlerine yer vermiştir.¹¹

⁹ Her ne kadar Çince ile bağlantılı olduğunu kabul etmesek de *alaçuk* kelimesinin Kazak Türkçesinde *laşık* ve Rusçada *laçuğa* olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Kazak Türkçesinde zaman zaman ön ses düşmesi olayı söz konusu olmuştur. *Alaçuk* kelimesini Kazaklar *laşık* şeklinde telaffuz ederek kullanmışlardır. Ruslar da büyük ihtimal bir Türk lehçesinden bu kelimeyi almıştır. Rusça yabancı dillerden aldığı bazı kelimelere +ğ veya +ğa eki eklemiştir. Poppe bu konuda şu bilgiyi verir: "Rusça *laçuğa* "kulübe", Eski Rusça yazılı kaynaklarda geçen Türkçe alıntı kelimelerden birisi, fonoloji bakış açısıyla ilk olarak ilgi çeker. Dimitriev bu kelimeyi Başkurtça *alasıq* "zeminsiz veya penceresiz bir çadır" ile karşılaştırdı. Tatarca gibi /ç/ içeren Rusça kelimenin kökenini Dimitriev Tatarca *alaçiq* "kulübe" olarak tanımlamıştır. Fakat yine de bu Rusça kelimenin eski Rusça kaynaklarda geçtiğini göz önünde bulundurarak daha detaylı bir tartışmaya ihtiyacı vardır." (Poppe 1984: 254)

¹⁰ Nişanyan, (<http://www.nisanyansozluk.com/?k=alac%C4%B1k&lnk=1>, 12 Aralık 2014).

¹¹ Nişanyan, (<http://www.nisanyansozluk.com/?k=alac%C4%B1k&lnk=1>, 14 Mayıs 2017).

Tespit ve Öneriler

Kelimenin kökeni üzerinde tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce Türkologlarca ileri sürülen varsayımların göz önüne alınmasında ve değerlendirilmesinde yarar vardır. Özetle, ortaya konan varsayımlar iki grupta toplanmaktadır diyebiliriz: *Alaçuk* ya iki kelimedenden oluşmuş bir birleşik kelimedir ya da bir kelime ve ona eklenmiş bir küçültme ekinden meydana gelmiştir. İster iki veya üç kelimedenden oluşmuş bir birleşik kelime olsun ister türemiş bir kelime olsun, tartışma bu unsurların izahı noktasında ortaya çıkmaktadır. Kısaca; *alaçuk*, *alaçu*, *alançuk*, *alapçık*, *alavçık*, *alyeçik*, *elevçik* vd. morfolojisinin izahı üzerinde tam olarak ittifakın oluşmaması, konunun her zaman tartışmaya açık olmasına neden olmaktadır.

Alaçuk kelimesi ve türevlerinin izahı ve morfolojisi ile ilgili olarak teklif ve önerilerimiz aşağıdaki gibi oluşmuştur.

1. Birinci kelime *ala* veya *alaca* (karışık renkli) midir? Çadırların kumaşlarının renkli olduğunu düşünürsek ismini de bu renkten aldığı kabul edebiliriz. Dede Korkut metninde de gözümüze sık çarpan kullanımlardan biri barınakların daima bir renk ismiyle anıldığı olmuştur; *ağ* otağ, *ala* çadır, *altun* ban iv, *ağ* ban iv, *aq* çadır gibi. Ayrıca “alaçık, çadır” manasına gelen Çağatay Türkçesinde *ala öy*, *ak öy*; Türkmen Türkçesinde *gara öy*; Azerbaycan Türkçesinde *ala keçe*; Kırgız Türkçesinde *boz üy* kullanımlarıyla karşılaşmaktayız. Buradan yola çıkarak *alaçık* kelimesinin birinci ögesinin “renkli, alacalı” manasına gelen *ala* olduğu düşünülebilir. *ala* kelimesi Eski Türkçe döneminden itibaren günümüze kadar “renkli, alacalı” manasında kullanılmış, yalnız Eski Uygur Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğrayarak hem karışık renkliliği hem de cüzzam hastalığını ifade etmiştir (Tekin 2013: 49; EUTS 2011: 10). Kıpçak Türkçesi döneminde (Orta Türkçe) *ala* kullanımının yanı sıra *alaça* şekli de vardır. *Alaça* şekli ise bugün de kullanılmakta olup, Anadolu’nun pek çok yerinde bir tür kumaşı da ifade etmektedir. *Alaça*, *Tekstil Terimleri Sözlüğü*’nde üçüncü anlamı “kıldan dokunmuş bir tür kilim”, *Türk Kumaşları Kitabı*’nda “ipekle dokunmuş, renkli, bir nevi kumaş türü” (Eraslan-Atalay 2013), *Yeni Tarama Sözlüğü*’nde “çubuklu kumaş” (Dilçin 2009: 18) olarak tanımlanır. Dokuma ve kumaşla ilgili pek çok kaynakta da bu kumaşın eskiden ipekten yapıldığını, günümüzde ise pamuklu ve ipekli olmak üzere iki çeşidi olduğunu ve kullanım sahasının oldukça geniş olduğunu görmekteyiz. *Alaça*, Çağatay Türkçesinde “karışık renkli, çizgili bir tür dokuma” (Erbay 2008), Güney Azerbaycan ağzında “elde dokunan şal” (Azerbaycan Dialektoloji Lügeti I 1999: 9), Gagavuz Türkçesinde “bir örgü türü” (GgTS 1991: 8), Türkmen Türkçesinde “beyaz ve siyah tirelerle eğrilmiş iplik” (TrkmS 1995: 27) ve “renkli kumaştan yapılan Türkmen çadırı” (Atmaca- Adzhumerova 1989), Yeni Uygurcada “kilim” (YUTS 2008: 10) anlamındadır. Kelimenin bulunduğu lehçelerde ve tarihi Türk lehçelerinde de kelimenin “renkli bir tür kumaş/kilim/dokuma” anlamı vardır. Kelimede zamanla anlam genişlemesi olmuş ve asıl anlamı olan *renkliden* başka *kumaş vb. dokuma* olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

Alaçuktaki birinci kelime *alaca*, renkli manasına gelen *ala* ile ilgili olabilir. Bu anlama gelen Moğolca *alag* vardır. Moğolcadaki bu kelime son sesteki /g/nın varlığı ile /ala/ ve /çuk/ heceleri arasına giren /n/, /y/, /v/ seslerini açıklamaya yardımcı olabilir. Moğolcadan Türk diline geçerken *alag*’daki /g/ sesi akıcılaşarak /y/ye;

nöbetleşerek /n/ye; yarı ünlüleşerek /v/ye dönmüş olabilir. Bu ihtimalin tersi de elbette söz konusudur. Türk dilindeki *alan* ya da *alay*, *alag* şeklinde Moğolcaya geçmiş de olabilir.

2. Kelimenin birinci ögesi olarak bu çadırlarda veya yapılarda kapı bulunmaması sebebiyle Tuncer Gülensoy'un¹² kabul ettiği gibi *yarım* manasına gelen *ala* kelimesi düşünülebilir. Soltanşa Ataniyazov'un dediği gibi pek çok Türk boyunda kapı yerine *alaçukta* bir perde bulunmaktadır. Anadolu'daki yapılarda ise iklime ve bölgenin yapısına göre değişmekle birlikte genellikle kapı yeri ve pencere yeri vardır ama bunlar cam ve kapı ile kapatılmamıştır. Bu evler daimi barınak değil de geçici barınak olduğu için, insanlar; bu yapıyı *yarım ev*, *tam olmayan çadır* gibi düşünerek *ala* ile adlandırmış olabilirler. Kelime sadece Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tek başına kullanıldığında *eksik*, *yarım yamalak* anlamındadır (KzKS 2003: 38; DS I: 169). Fakat birkaç lehçede başka bir kelime ile kullanıldığında *yarım* anlamı da vermektedir; *ala qırı* "yarı kuru" Eski Anadolu Türkçesinde (TS 1995: 18); *ala-çola* "yarım yamalak" Karaçay-Malkar Türkçesinde (Tavkul 2000: 77). Yeni Uygur Türkçesindeki *ala-tayin* ikilemesinde de benzer bir durum vardır. Bu ikilemede *tayin* (bilinen) sözcüğüne *yarım* manasıyla olumsuzluk katılmış ve "yarı bilinen" anlamı ortaya çıkmıştır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında ise yarı/yarım anlamını oluşturacak şekilde şu örneklere rastlarız: *ala aç* "yarı aç", *ala bele* "belli belirsiz, yarım yamalak", *ala buçuk* "yarım yamalak", *ala bulanık* "yarı berrak yarı bulanık su", *ala bula* "baştan savma, yarım yamalak", *ala bulaşık* "yarım, tamamlanmamış", *ala canlı* "yarı ölü, yarı canlı", *ala diri* "yarı ölü yarı canlı", *ala gücük* "yarım", *ala gün* "yarı açık yarı bulutlu hava", *ala güneş* "yarı güneşli yarı gölgeli yer", *ala kar* "yarı karlı", *ala kepir* "yarı aç yarı tok", *ala kuru* "yarı kuru yarı yaş" (ÖTS 2007: 185).

3. *alaçuk* kelimesinin ikinci ögesi *ocak* olabilir mi? Kelimenin "şömine, ateş yakılan yer" yaygın anlamının yanı sıra "ev, aile; yurt" (ÖTS 2007) anlamı da mevcuttur. Kelimenin kökeni ile ilgili Tuncer Gülensoy *oç+ak > *oçak > ocak*, Talat Tekin **hötçuk/+çak > *ötçuk > *oçuk* (Gülensoy 2007: 610) şeklinde görüşlerini bildirmişlerdir. Sevan Nişanyan da kelimenin Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan **öt-çak* sözcüğünden evrildiğini belirtmiştir. Ona göre sözcük Eski Türkçe *öt* "ateş" sözcüğünden Eski Türkçe *+çAk* ekiyle türetilmiştir.¹³ *Ocak* sözü ve ailesi ile ilgili kapsamlı bir makale yazan Vahit Türk'e göre;

"*Ot* (od) ile *ocak* arasındaki köken ilişkisini *t~ç* ses denkleğiyle düşünmek de mümkündür. Bilindiği üzere bu sesler zaman zaman birbirleri yerine geçebilen seslerdir. Bu kelimelerle de böyle bir nöbetleşme söz konusu olabilir ki bu durumda *ot~oç* biçimlerinden hareketle açıklamak mümkündür. **ot+a-g>otag>ota>oda* yanında **oç+ak>* oçak>oçak* gelişmesi Türkçe için aykırılık göstermeyecek durumdur. *Ota-* biçimini tarihî metinlerde görebiliyoruz ancak *oça-* için aynı durum söz konusu değildir, fakat Türkçenin yazılı devir öncesindeki zaman uzunluğu dikkate alındığında bu gelişmenin *oçuk/oçak* biçimleriyle sonlanmış olması ihtimal dışı değildir. Belki de bir coğrafyada *oça-* biçimi bir süre kullanıldı, ancak

¹² Yukarıda görüldüğü gibi Tuncer Gülensoy'a göre iki olasılıktan biri şöyledir: *Alaçık < *ala* "yarım" + *açık* "yarım açık" (Gülensoy 2007: 62-63).

¹³ <http://www.nisanyansozluk.com/?k=od&lnk=1> (29.12.2017)

zaman içerisinde *ota-* biçimi yaygınlaşarak *oça-* sözünün unutulmasına yol açtı, fakat diğer taraftan da *oça-*'tan türeyen *oçak* biçiminin yaygınlaşması da *otak/otag* biçiminin asli anlamlarının kullanımdan düşmesine sebep oldu ki bu, aynı anlama gelen sözler arasında her zaman karşılaşılabilecek bir durumdur. Nitekim *otag/oda* sözü bugün ocak anlamında değil evin bölümlerinden birini karşılamak üzere kullanılmaktadır." (Türk 2009: 252-253)

Alaçuk kelimesi *ocak* kelimesinin *ev, yuva, aile* anlamından hareketle oluşturulmuş olabilir. Kelime *ala* (yarım) + *oçak* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş olabilir. Önce hece kaynaşmış ve düşmüş, daha sonra da /ç/ sesinin etkisiyle ünlü daralmış ve ortaya *alaçuk* meydana gelmiş olabilir.

4. İkinci kelime *çığ* olabilir mi? Bilindiği gibi *alaçuk* iklim ve coğrafi şartlara göre değişik tip ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bölge, ağaçlık ise yapı ağaç malzemeli, taşlık ise taş veya toprak malzemeli, sulak bir yer ise kamış veya saz malzemeli ve hayvanı bol bir yer ise deri veya çadır malzemeli *alaçuklar* barınak olarak inşa edilmiştir. Kaşgarlı'nın sözlüğünde barınak malzemesi olarak önemli bir bitkiden/sazdan bahsedilir: *çığ*. *Çığ* kelimesi, *Divan-ı Lügâti't-Türk'te*, bir tür çadır örtüsü olarak geçer. Divan'da *çığ* için şu örnekler yer alır: "göçebelerin sele sazı-*çığ* otu ile yaptıkları çadır örtüsü (DLT II 2013: 144), "Göçebelerin sele sazından (*çığ* otundan) yaptıkları çadır örtüsüdür. Bu, kamıştan daha ince ve yumuşaktır." (DLT II 2013: 128). Clauson; *çığ* kelimesini "saz, kamış" diye çevirir. Ona göre, *çığ* sözü, sert bozkır otları için gelişi güzel kullanılmıştır. Aynı zamanda eskiden ot, kamış-perde vb. den yapılmış yapay dokular için de bu söz kullanılıyordu. Clauson, kelimenin Farsçada *çiq*, Rusçada *chii* olarak alıntı olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "Uyg. bir *çığ* iki *xwa* (one reed and two flowers/bir kamış ve iki çiçek), Hakaniye Türkçesi *çı:ğ* "güney ormanlıklardaki çadır sakinleri için barınak olarak yapılmış kıvrımlı bir perde", Çağatay *çığ* "çadırın duvarlarına giydirilen iplik ve kamışın dışındaki dokuma; çadır veya evin kapısına takılan ince sopalar ve kamıştan yapılmış bir perde."(Clauson 1972: 404). Hasan Eren ise *çığ* için şu bilgiyi verir: *çadırdaki çubuklardan yapılmış bölme*. Yerel ağızlarda *oğlak* ve *kuzular için kamıştan yapılmış ağıl*; *kamıştan örülmüş örtü*; *saman taşımak için kağnılara konulan çift* olarak da kullanılır. Anadolu'da bir çeşit kamışa da *çığ* adı verilir. Ağızlarda *çığ* ve *çığ* olarak da geçer. Orta Türkçede göçebelerin *çığ* otundan yaptıkları çadır örtüsüne *çığ* adı verilir." (Eren 1999: 88). *Çığ* kelimesi için sırasıyla şu örneklerle de bakılmalıdır: Kırgız Türkçesi *çiy* "hasır"¹⁴, Azerbaycan Türkçesi *çığ* "kamış parçası, kıymık" (Akdoğan 1999: 151). Türkiye Türkçesi ağızlarında *çığ* "genç, küçük ağaç dalları", "kendir ve haşhaş sapı", "kuzular için tahtadan yapılmış küçük ağıl" (DS III: 898); *çığ* "çadırlarda kamıştan yapılmış bölme", "keçi ve koyun yavrularını koymak için kamıştan yapılmış veya tahta parçalardan yapılmış ağıl, çit", "tavan arası", "pencere kafesi" (DS III: 1158-1159); *çığ* "oğlak ağılı", "kamıştan örülmüş sergi" (DS III: 1206). Ali Şir Nevai *Muhakemet'ül-Lügatayn'de*: "Bir müte'ayyin nime ak öydür. Anga xargāh (19) at koyuurlar. Ammā anıng eczāsıning köpini Türk tili bile ayturlar. Andak ki tünglük ve üzük ve torluğ ve basruğ ve *çığ* (20) ve kanat ve gözünek ve uğ ve bağış ve bosaga

¹⁴ <http://ctle.pau.edu.tr/kgtr/index.php> (29.12.2017)

ve irkene” (Özönder 2011: 176).¹⁵ *Senglah* 217 v 18 *çığ*: hâ’iti est ki bi-şekl-i perde ez nây ve çübhâ-yı bârîk sâhte ez pîş der-hâne ve har-gâh âvîzend”, *Abuşka* 240 *çığ* “kamıştan iple dokunan hasıra derler ki har-gâh duvarına tutarlar”, *Lugat-i Çağatay ve türkî-yi Osmanî* 162 *çığ* “kamış ve çübdan örme yüksek çit”, *Versuch eines wörterbuches der Türk-Dialecte* (Opit Slovarya tyurkskix nareçiy 3. Cilt) 2108 *çığ* ve 2105 *çî* şeklinde yer verilmiş (Özönder 2011: 58-59).

Bu örnek ve açıklamalardan sonra *alaçuk* kelimesinin *ala* ve *çığ* kelimelerinin birleşiminden oluştuğunu söylemek mümkündür. Burada yine *ala* kelimesinin ne anlama geldiği ve yapısının ne olduğu tartışmalıdır. Eğer *ala* bir renk ise karışık renkli ve *çığ* otundan/kumaşından barınak anlamında kullanılmış olabilir. Eğer *ala* yarım anlamında ise *alaçuk* sazdan/ottan örülmüş kumaşlarla yapılmış *yarım ev* anlamındadır diyebiliriz: Zira, *çığ* kelimesinin verilen anlamlarının *alaçuk* kelimesinin anlamı ile örtüşüğünü görmekteyiz. Kelime sonundaki ses daha sonra sertleşmiş olmalıdır veya beklide *çığ* kelimesinin en eski şekli zaten sert ünsüzlü idi.

5. *Alaçuk* yine bir birleşik kelimedir ve *alaca* ile *höyük* kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiş olabilir. *Höyük* kelimesinin kökeni ile ilgili elimizde çok eskiye dayanan bir delil olmasa da ilk olarak Kaşgarlı da örnek buluruz. Kelime *Divan-ı Lügâti’t-Türk*’te *üyük* “tepe gibi yüksek olan yerler” olarak geçer. Ayrıca kelimenin Oğuzca olduğu belirtilmiştir (DLT II 2013: 719). Kelime bugün Yeni Uygur Türkçesinde *üyük*, *hüyük* “üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepecik; bostan korkuluğu, oyuk.” (YUTS 2008: 237); Kazak Türkçesinde *üyük* “yığıntı, yığın” (KzKS 2003: 596); Gagavuz Türkçesinde *üük* “höyük, kurgan” (GgTS 1991: 252); Anadolu ağzlarında *höyük*, *hüyük* (DS VII: 2440), *öyük* (DS IX: 3366), *üğük*, *üyük* (DS XI: 4084) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Höyük kelimesinin en eski şekli *höyük* müydü yoksa *öyük/üyük* müydü, bu başka bir çalışma konusudur.¹⁶ Durum ne olursa olsun *höyük/öyük/üyük* kelimesinin *ala* ile birleşmesi, kaynaşması ve/veya ses düşmesi sonucunda *alaçuk* şekline bürünmüş olma olasılığı da vardır denebilir. *Alaca höyük*, farklı renkten kumaşlardan veya taşlardan yapılmış bir barınak veya yarı höyük özelliğinde bir barınak olarak kullanılmaya başlanmış olabilir.¹⁷ *Alaca höyük* kullanımı /h/’nin düşmesi sonucunda zamanla *alacaöyük* veya *alacüyük* şekline bürünmüş, daha sonra /y/ sesi düşmesiyle son olarak *alaçuk* şekline dönüşmüş olabilir. Yani *alaca höyük* > *alacaöyük* > *alacüyük* > *alacüük* > *alacuuk* > *alacuk/alaçuk* şeklinde bir gelişme/değişme olmuş olabilir. Eski Anadolu Türkçesinde bu kelimenin *alacuk*, *alacık* ve *alaçık* şeklinde karşımıza çıktığını bir daha hatırlamak gerekir. Bir örnek olması için Anadolu’da bazı yer adlarına bakılabilir. Örneğin *Sivas Şarkışla*’ya a bağlı köylerden birinin adı *Taşlıyük/Taşlyük/Taşlүүk*’tür. Yine *Samsun Vezirköru*’ye bağlı *Taşlyük Köyü*’nü de burada örnek verebiliriz. Bu adın *taşlı höyük*’ten geldiği ise açıktır. Nitekim köylerin resmi adı literatürde

¹⁵ Alıntının Türkiye Türkçesine aktarımı ise şu şekildedir: “Belirli şeylerden biri de *ak öy* (ak keçeli ev)dir. Ona xargâh adını koymuşlardır, ama onun parçalarının çoğunu Türk dili ile söylerler. Meselâ; tünglük, üzük, torluğ, basruğ, *çığ*, kanat, gözünük, uğ, bağış, bosağa, irkene.” (Özönder 2011: 210).

¹⁶ Türk dilinde Kelime başı h- meselesi ile ilgili olarak bk. (Gülsevin 2016)

¹⁷ Bir özel ad olarak *Alacahöyük*, Çorum iline bağlı *Alaca* ilçesinin 15 km kuzeybatısındaki *Hüyük* köyündeki bir höyüktür. Bu höyükte dört ayrı kültür evresinden kalma 15 yerleşim ya da yapı katı saptanmıştır.

Taşlıhöyük/Taşlıyük olarak geçmektedir. Dede Korkut'ta geçen *karaçuk* adının, *kara* ve *+çuk* (karacık) ekininin birleşmesinden oluşma ihtimalinin yanında, *karaca höyükten* de gelme ihtimali de vardır. *Karaçuk çoban Dede Korkut Destanları*'nda *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyu* adlı destanda geçen bir kahramandır. O, "üç sapanının ayasına koyun ve keçi koyup atan" irilikte ve kuvvette biridir. O, ayrıca üç yaşındaki dana derisinden ayası olan, üç keçi postu uzunluğunda kolları ve attığında on iki batman taş atan bir yiğittir. Bu durumda çoban adeta bir höyük büyüklüğünde biridir ve karşısındaki düşmanlara iriliği ile korku salmaktadır. Ona *karaçuk* denmesinin nedeni renginin kara olması yanında, işte bu höyük gibi olan iriliği olabilir.

6. *Ala* kelimesi *kara*¹⁸ kelimesinin karşıtı olarak kullanılmış ve küçük olma durumunu ifade etmiş olabilir mi? Türk dilinde *kara* kelimesinin pek çok anlamı vardır. Kelimenin ilk anlamı elbette *siyah* demektir. Bununla beraber *kara* sözünün; *kuzey, büyük, iri, hüznün, acı vd.* gibi anlamalara geldiği de bilinmektedir.¹⁹ Türk kültüründe temel renk adlarının aynı zamanda *büyüklik, küçüklük, genişlik* veya *darlık* gibi anlamlara geldiği de bir gerçektir. Bu durumda büyük anlamına gelen *kara* kelimesinin karşısında *ak* ile birlikte *ala* kelimesi de küçük anlamında kullanılmış olabilir mi? Bu şekilde değerlendirecek, *yarım* ile de bir bağlantısının olduğu görülür. Önce *kara* kelimesine bir bakalım.

Türk dilindeki; büyük halk kitlesi anlamına gelen *karabudun*, büyük veya kuzeydeki deniz anlamına gelen *Karadeniz* (krş. Akdeniz), büyük ve/veya çok yüksek dağ anlamına gelen *Karadağ* (krş. Aladağ), büyük bağlık alan anlamına gelen *Karabağ*, büyük ve/veya siyah taş anlamına gelen *Karataş* gibi toponimler renk temelli adlandırma olarak değerlendirilse de büyüklükle de doğrudan ilişkilidir. Köktürkçede *kara* ile kurulmuş olan şu örnekler, *karanın* her iki anlama gelecek şekilde kullanıldığını göstermektedir: *kara kişin, kara ter, kara sub, kara yotulkan, Kara Bulak, Kara Köl, Kara Kum, Kara Bodun, Kara Kamag Bodun.* Türkiye Türkçesindeki *Karacahisar, Karaköy, Karamürsel, Karahisar, Karaman, Karaboğaz, Karasu* vd. benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yine, *kara*; Karaçay-Malkar Türkçesinde *çok, bütün, hepsi, tamamı* anlamına da gelmektedir (Tavkul 2000: 243). *Karanın, Ötüken Türkçe Sözlük*'te "büyük, yüksek, şiddetli" anlamına geldiği de belirtilmiştir (ÖTS 2007: 2408). *Kara ev, Tarama Sözlüğü*'nde ise "büyük çadır" anlamındadır (TS IV 1995: 2259).

Türk dilinde renkler konusunda önemli çalışmaları olan Nesrin Bayraktar, "*Büyüklik ve Çokluk*" başlığı altında *kara* renk adını içeren olumlu mecazlardan üçünün, büyüklük ve çokluk anlamı taşıdığını söylemiştir. Bunlar; *kara ev*: büyük çukur, büyük ev; *karakurum*: kalabalık, sık ve *karakütük*: aile büyüğü. (Bayraktar 2004: 71)

Büyük anlamındaki *karanın* karşılığı olarak *ak* ile birlikte *ala* da kullanılmış olabilir. Bu kullanım analogi (benzetme) kaynaklı olabileceği gibi, *ala* kelimesinin içeriğindeki küçüklük anlamıyla da ilgili olabilir. Bu bakımdan *ala dağlar* ve *kara dağlar* örnekleri ele alınabilir. *Aladağlar*; yarı *kara*, yarı *ak* renkli olma durumunu karşıladığı gibi, *küçük* olma durumunu da karşılıyor olmalıdır. Bunun karşısında *Karadağlar* da; *karsız ve ak*

¹⁸ Türk dilinde renk adlandırmaları ile ilgili olarak bk. (Küçük 2010)

¹⁹ Kara ve siyah renk adları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Bayraktar 2004)

olmayan dağ anlamında kullanıldığı gibi, *büyük dağlar* anlamında da kullanılmış olabilir. İşte buna benzer bir şekilde; *alacahöyük* “küçük höyük” anlamında kullanılmış iken, *karacahisar* “büyük hisar” anlamında kullanılmış olmalıdır.

Alaçuk kelimesinin *Halaç Türkleri* ile bağlantısı da olabilir. Yani en eski bir barınak olarak *alaçuk*, ilk olarak *Halaç Türkleri* tarafından inşa edilmiş ve onlara istinaden bu isim yaygınlık kazanmış olabilir. *Alaçuk*, bu bağlamda *Halaç tarzı* veya *Halaçlara* ait anlama gelen bir yapıyı işaretliyor olabilir. Bu bağlamda, Gülsevin’in (2016: 127-136) Türk dilinde önseste /h/ konusunu ele aldığı makale, önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca *Codex Cumanicus*’un söz varlığı üzerinde çalışma yapan Pârvu Boerescu (2008: 436, 443) *alaci (alaçuk)* maddesinde bilgi verdikten sonra, bir de *hălăciugă* maddesi açar ve *alaçuk* ile bağlantı kurar. Dikkat edilirse *alaçuk* ile *Halaç (< H+alaç)* arasında fono-morfik bir paralellik söz konusudur.²⁰

²⁰ *alaci* ??? (despre vite: „bălțate”) – *alaça* [„gestrift”) „bălțat, dungat” 57v/25 (D 112, K 137), KW 34, tăt. *alaça*, cf. tc. *alaca* Ş II 14 [~ < tăt. *alaça* (Şăineanu IO, II, 14); ~ < tc. *alaça* (!) MDA; v. şî *alagea* (inv.) „stofă vărgată” < tc. *alaca*]; *hălăciugă* ??? („tufiş, desiş”) – *alaçyq* „colibă” 40r/14 (D 87, K 90), KW 34 (Drimba, CE, p. 300: < cum. *alaçyq*, cf. tc. *alaçuk*, *alacik*; Suci, CRT, p. 223; Avram, NCE, p. 118: *halângă* + *hăciugă*) [cf. *hăciugă* MDA; et. nec. DEXI];

SONUÇ

Tarihi lehçelerde daha çok *alaçuk*, *alaçık* veya *alaçu* şeklinde kullanılan bu kelime, çağdaş lehçelerde de yaygın olarak bu üç morfolojiden biri ile yer almaktadır. Yakut Türkçesinde (*alasa*, *ala ğia*) ve Çuvaş Türkçesinde (*laś*) farklı morfolojilere sahip olan kelime, Kazak Türkçesinde ön ses /a/ olmadan *laşık* morfolojisi ile karşımıza çıkmaktadır. Yine Tuva (*alaji*) ve Çulım (*alanziq*) lehçelerinde farklı morfolojiler ile dikkati çekmiştir.

Alaçuk kelimesi, *ala* ve *+çık/çuk* küçültme ekinin birleşmesi ile oluşmuş olabilir mi? Burada *ala* karışık renkli anlamındadır. Bölgelere ve toplumlara göre değişse de bir tür barınak olan *alaçuk*, bugün daha çok renkli kumaş veya örtülerin kullanıldığı “barınak” olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın, bizce bu ihtimal (*ala* renk) pek ihtimal dahilinde değildir. *Alaçukların* ilk inşa edildiği zamanda kumaş veya renkli bezin varlığı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Ayrıca *karışık renk* anlamında Türkçe kelimenin çok eski bir geçmişi de yoktur.

Alaçuk kelimesi *ala* (küçük, yarım) anlamında olan *ala* ve *+çuk/+çık* küçültme ekinin birleşmesi sonucunda oluşmuş olabilir. Bu durumda bu tip barınaklar *küçük ev/yarım ev* olarak adlandırılmış olmalıdır. Bizce bu tahlil, daha muhtemel gözükmemektedir.

Alaçuk kelimesi *ala* (önü açık, kapısız) anlamındaki kelime ile *+çuk/+çık* ekinin birleşmesi ile oluşmuş olabilir. Yapı itibarıyla bu tip barınaklarda kapının ve pencerenin olmaması bu ihtimali güçlendirmektedir. Bu tahlil de ihtimal dahilindedir.

Alaçuk kelimesi, Türkçedeki *alçak* kelimesi ile bağlantılı olabilir. Başka bir şekilde ifade edilirse, *alçak* kelimesi belki de *alaçuk* kelimesinden türemiştir. Her iki kelimenin de *küçüklük* ifadesi taşıyor olması bu ihtimali de güçlendirmektedir. *Alçak dam*, *alçak ev*, *alçak köprü* gibi kullanımlar çok yaygındır. *Alçak* kelimesi de *ala+çak* tan geliyor olmalıdır. Türkçede, *alçak* kelimesi, bir küçültme eki daha alarak *alçacık* şeklinde de kullanılmaktadır. Bunun aslı *alçakçak/alaçakçık*’tır. Bir tür barınak olan *alçak eb/öy/üy/ev* öbeğindeki *ev/öy/üy*, zamanla en az çaba yarasından dolayı düşmüş ve *alaçuk/alçak* olarak yaygınlaşmış olabilir. Bu durumda *alçak* ve *alaçuk* (ya da *alaçak*) aynı kelimenin farklı zaman ve farklı coğrafyalarda değişmiş kullanımlarını gösteriyor olabilir.

Kaşgarlı’da; *alaçuk/alaçu* kelimesinin yanında, yine barınak veya barınak malzemesi anlamında kullanılan bir de *çığ* kelimesinin varlığını tespit ettik. Hem *alaçuk* hem de *çığ* kelimesinin hemen hemen aynı barınak tipini karşılıyor olması, *alaçuk* kelimesinin *ala* ve *çığ>çık* kelimesinden oluştuğu ihtimalini güçlendirmektedir. *Ala* (küçük veya yarım) + *çığ* (kamışlı/sazlı) ev anlamında kullanılmış olmalıdır. *Çığ/çığ*, zaman içinde son seste bir sertleşmeye uğramış ve *çık* şekline dönüşmüş olabilir. Ya da *çığ* kelimesinin sonundaki ünsüzün aslında sert olduğunu, Karahanlı dilinde yumuşadığını da düşünebiliriz. Kaşgarlı da bu son halini bize *çığ* olarak aktarmış olabilir. Buna göre *çık* ya da *çığ* değişik özellikler gösterse de Türklerin bir tür barınağına ad olmuştur. Zamanla bu barınak yarım veya küçük anlamına gelen *ala* kelimesi ile birleşerek *yarım ev* veya *küçük ev* anlamında kullanılmış ve *alaçuk* şeklini almıştır.

Türkiye Türkçesinde ise kısmen farklı bir durum söz konusudur. Ağızlarda, kelimenin *alaçuk/alaçık/alaçu* şekli yanında; *alacık, alacık, alacık, alaçak, alaçık, alançık, alapçık, alapçuk, alavçuk, alavçık, alayçık, alaycık, alevçuk, alevçik, alençik, alevçik, alevçik, alıçık, elecik, elevcik, elevçik* şekilleri de kullanılmıştır. Bu kullanımlar bize kelimenin kökeni ile ilgili önemli ipuçları da vermektedir. Hem lehçelerde hem de Anadolu ağızlarında en ortak unsurun, *ala* olması, kelimenin kökünün *ala* olduğu gerçeğini işaretletmedir diyebiliriz. En ortak kök *ala* ise, bundan sonra *alanın* anlamı ve *alaçukun* morfo-semantic boyutu ile ilgili bir yargıya varmak gerekmektedir. Şöyle ki:

Altay ve Çulım Türkçelerinde de görülen *alançuk/alanıq, ala +n +çuk*'tan türemiş olmalıdır. Bu haliyle anlam ve yapı, Yakut Türkçesindeki *ala ğia* (küçük ev) veya *alasa* (tarla/oba) ile örtüşür. Yani *alaçuk* ya da *alançuk* obayı oluşturan çadırların her biri anlamında olabilir. Anadolu ağızlarında görülen *alapçık, ala +eb +çik*'ten türemiş olabilir. Yani *ala* (yarım/küçük) + *eb* (ev) + *çik* (küçültme) önce *alaebcık* şeklinde birleşmiş sonra da bir art (kalın) ünlü olan /a/'nın tesiri ile ilerleyici benzeşme olmuş ve *alapçık* ortaya çıkmış olabilir. Yine, *alavcık/alavçık, ala +ev +çik*'ten gelişmiş olmalıdır. Burada *ala* kökündeki /a/ art ünlüsünün etkisi ile *ev*'deki /e/ ön ünlüsü, /a/ya dönüşmüş (veya düşmüş) olmalıdır: *alaebcık > alavcık*. Yine *alayçık/aleyçik* ise, *ala+ öy +çük*'ten gelişmiş olabilir. Yani, *ala +öy +çük > alayçık/alaycık* olmuştur. Bilindiği gibi *ev* kelimesi Türk lehçelerinde ve bazı ağızlarda *öy* (Özbek) veya *üy* (Kazak) şeklindedir. Burada ulama neticesinde /ö/ düşmüş ve *aleyçik/aleycik* ortaya çıkmıştır. Bu şekilde ses olayları Türk dilinde her zaman söz konusu olmuştur. Benzer şekilde, *elevçik* de *ala +ev +çik* ten gelmiş olmalıdır. Burada ise gerileyici benzeşme ile *ev* kelimesi baştaki /a/ sesini /e/ye dönüştürmüş olmalıdır. Görüldüğü gibi Anadolu'da bu yapı daha çok *ev* ile bağlantılı düşünülmüş ve ona göre adlandırılmıştır. Tam bir *ev* değil de küçük veya yarı açık özellik taşımasından dolayı da *ala* (küçük, açık, yarım) sıfatı ve *+çik* küçültme eki ile kullanılmıştır: *Ala +ev +cık*. Bu da bize *alaçuk* kelimesindeki *+çik* ekinin büyük oranda küçültme eki olduğunu göstermiş olmaktadır.

Bir diğer ihtimal de *alaçuk, ala + açık* kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. *Ala, yarı/yarım* demektir ve *ala açık ev* (yarı açık ev) olarak kullanılırken, en az çaba yasası gereği *ev* zaman içinde düşmüş ve *ala açık* yani yarı açık şeklinde kalıplaşmıştır. Daha sonra ise bu iki kelime birleşmiş ve üst üste gelen iki /a/dan biri (alaçık) doğal olarak düşmüş ve bu iki kelime, tek kelime olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Burhan Paçacıoğlu'nun görüşü de aslında önemlidir. Ona göre kelime, "kulübe" anlamına gelen *alak* isiminden, *+çuk* isimden isim yapma ekiyle türetilmiştir. Türk dilinin (özellikle Oğuz Türkçesi) kelime sonu /g~k/ ünsüzünü düşüren bir dil olduğu herkesçe bilinmektedir. Bu durumda *alag > ala* şeklinde gelişmiş olabilir. *Alaçuk*'un genellikle koni şeklinde inşa edilmesi, Anadolu'nun değişik ağızlarında koni şeklinde yığılarak oluşturulan tezek yığını için kullanılan *kalak* kelimesini de işaretliyor olabilir. Bu durumda *alaçuk, kalak+çık* tan gelmiş de olabilir. Sonuçta, ilk teklifimiz; *alaçuk* kelimesinin kökeninin *ala* ve *+çik*'tan oluştuğu şeklindedir. *Ala* kelimesinin; *yarı, yarım, küçük veya önü açık* anlamına geldiğini, *+çik*'in ise küçültme işlevindeki ek olduğunu kabul ediyoruz. İkinci teklifimiz; *ala* yine bir kök kelimedir ve *küçük, açık, yarım* anlamındadır. Sona gelen *çık* ise Kaşgarlı'da görüldüğü gibi *kamış/saz* anlamındaki *çığ* kelimesidir. Bu durumda *kamış ve/veya sazdan* yapılmış küçük ev

anlamına gelen bir köken tahlili karşımıza çıkmıştır. *Alaçuk* kelimesinin renk adı olan *ala* ile ilgisinin olmadığını kabul etmek gerekir.

Son olarak, eskicil özellikler açısından önemli bir lehçe olan Halaç Türkçesine bakılabilir. *Halaç* kelimesinin kökeni ile ilgili bazı teklif ve öneriler yapılmıştır. Çalışmanın konusu elbette bu değildir. Bundan sonra *alaçuk* ile ilgili yapılacak bir çalışmada, *halaç* (h+alaç) ile *alaç+uk* arasında bir bağlantıda da kurulabilir. Hatta Kazak Türkçesindeki *alaş* (Alaş Orda) kelimesinin (Kazak ş= Türk ç), *halaç* ve *alaçuk* ile bağlantısı da araştırılabilir.

Sonuç olarak, Doerfer'in kelime Türkçe değildir iddiasına katılmak mümkün değildir. Kelimenin, hemen tüm Türk coğrafyasında yaygın bir şekilde (varyantlarıyla birlikte) kullanılmış ve/veya kullanılıyor olması, hayvancılık ve tarım toplumu olan Türklerin bu yapıyı inşa etme ve adlandırma gereğini ortaya koyar. Doerfer'in +*çu* ekinin varlığı ile ilgili iddiasına katılmak gerekir. Ekin aslı +*çu+k* değil doğrudan küçültme yapan +*çuk* olmalıdır. Röhbörn, ekin +*çu* küçültme ve +*k* gösterme ekinden oluştuğunu ileri sürmüştür. Her ne kadar Türk dilinde +*çu* eki küçültme işlevinde olsa da bu küçültme ekinin ilk şeklinin +*çu* olduğunu göstermez. Daha önceki bir aşamada son ses +*k* foneminin düşmüş olma ihtimali daha yüksektir. Kelimenin bazı lehçelerde *alaçu* şeklinde görülmesi, Türk dilinin son ses /*k*/ fonemini düşürme özelliğinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu durumda son ses /*k*/ foneminin art damak fonemi değil, ön damak fonemi olma ihtimali de güçlendirmektedir denebilir. Bilindiği gibi Türk dili, art damak /*k*/ fonemini çoğunlukla muhafaza ederken, ön damak /*k*/ fonemini düşürme eğiliminde olmuştur.

Teklif: Gülensoy'un *ala* için verdiği yarım anlamını kabul etmek gerekir. Çünkü *alaçuk* tam bir barınak değil, yarım ve geçici bir barınaktır. Bununla birlikte, son biçimbirimin *açık* değil küçültme eki +*çık/çuk* olduğu düşünülmelidir. Eğer *ala* "yarım", +*çuk* "küçültme" ise, yarım veya küçük ev/evcik nasıl ortaya çıkmış olacaktır? Bu durumda Anadolu ağlarındaki şekillere bakmak gerekecektir. Yukarıda da vurgulandığı üzere *ala+ ev(eb)+çık* şeklindeki bir yapıdan evrilerek, bazı lehçelerde *alaçuk/alaçık/alaçu* şeklinde varlığını sürdürmüş olmalıdır. Altay Türkçesindeki *alançuk* ve Yakut Türkçesindeki *ala ğra* da bu tespiti doğrulayacak veriyi sunmaktadır. Buna göre *alaçuk*; *ala* (yarım/küçük) + *ev* + *çık* (küçültme eki) şeklinde ortaya çıkmış ve bugünkü varyantlarına evrilmiş olmalıdır.

KISALTMALAR

ADİ L	:	Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti
ÇS	:	Çuvaş Sözlüğü
DLT II	:	Divan-ı Lügati't-Türk Dizin
DS	:	Derleme Sözlüğü
EUTS	:	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
GgTS	:	Gagavuz Türkçesi Sözlüğü
HTS	:	Hakasça Türkçe Sözlük
KırgS	:	Kırgızca Sözlük
KmkS	:	Kumuk Türkçesi Sözlüğü
Krş	:	Karşılığı
KTS	:	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
KYAS	:	Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü
KzkS	:	Kazak Türkçesi Sözlüğü
MoğS	:	Moğolca-Türkçe Sözlük
ÖTS	:	Ötüken Türkçe Sözlük
ŞSEÇOW	:	Şeyh Suleyman Efendi's Çagatay-Osmanisches Wörterbuch
TLS	:	Türk Lehçeleri Sözlüğü
TrkmS	:	Türkmençe Sözlük
TS	:	Tarama Sözlüğü
Ttr S	:	Tatarca-Törekçe Sözlük
YUTS	:	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

KAYNAKÇA

- Arıkoğlu, Ekrem (2005). *Örneklı Hakaşça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atanyázow, Soltanşa (2004). *Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologık) Sözlüğü*, Aşgabat.
- Atmaca, Emine-Adzhumerova, Reshide (2013). "Radloff'un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy Sözlüğü'nde Ev Ve Ev Kavram Alanı İle İlgili Kelimeler", *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* (2): 217-257.
- Azerbaycan Dialektoloji Lügeti I (1999). Ankara: TDK.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti I-IV (2006). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.
- Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük (1999). Hzl. Yaşar Akdoğan, İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Bayraktar, Nesrin (2004). "Kara Ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine". *TÖMER Dil Dergisi* (126): 56-77.
- Boerescu, Pârvu (2008), "Codex Comanicus: Corespondențe Lexicale Româno-Cumane" *Limba română*, LVII (4).
- Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary og Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Derleme Sözlüğü (1962-1982). Ankara: TDK.
- Dilçin, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden.
- Eraslan, Işıl-Atalayer, Günay (2013). "Anadolu'da 'Alaca' Üzerine Bir Karşılaştırma", *Akdeniz Sanat Dergisi* 6 (11): 251-263.
- Erbay, Fatih (2008). *W. Radloff'un "Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çagatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (1991). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gagauz Türkçesinin Sözlüğü (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK.

- Gülsevin, Güner (2016). "Eski Türk Yazıtlarında Kelime Başında /h-/ Sesi Gösterilmiş miydi?", *Türk Dünyası* (42): 127-136.
- Gürsoy, Emine Naskali-Duranlı, Muvaffak (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.
- Güzeldir, Muharrem (2002), *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Hakasça-Türkçe Sözlük (2007). Ankara: TDK.
- Johansen, Ulla (2013). "Alaçuk", çev. Alper Keleş, *Gazi Türkiyat* (12): 195-207.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koç, Kenan-Bayniyazov, Ayabek-Başkan, Vehbi (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Küçük, Salim (2010). "Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları", *Turkish Studies* 5 (1): 185-210.
- Lessing, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 A-N*, çev. Günay Karaağaç, Ankara: TDK.
- Mahmud, Kâşgarlı (2013). *Divanü Lûgat-it Türk*, çev: Besim Atalay, Birleştirilmiş Birinci Baskı, C. I-II, Ankara: TDK.
- Necip, Emir Necipoviç (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev: İklil Kurban, Ankara: TDK.
- Nevayi, Ali Şir (2011). *Muhakemetü'l-Lugateyn (İki Dilin Muhakemesi)*, hzl. Sema Barutçu Özönder, Ankara: TDK.
- Nişanyan, Sevan (2012). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş I: Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş VII: Türklerde Ordu, Ordugâh ve Otağ*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18.
- Ölmez, Mehmet (2001). "Altayca-Türkçe Sözlük, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı", *Türk Dilleri Araştırmaları* (11): 191-236.
- Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Öztuncer, Özlem (2006). *Uygur Şiveleri Sözlüğü (A'dan Z'ye Kadar Transkripsiyonlu Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul: İbrahim Horoz Basım Evi.
- Paçacıoğlu, Burhan (2004). "Sözlerin Soyağacı Üzerine Bazı Notlar", *TÜBAR* (15): 279-289.
- Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.

Poppe Jr., Nicolas (1984). "Russian laçuga 'hut': A Turkic Loan Word", *SEJ* 28 (2).

Rassadin, V.İ. (2010). "Moğolların Gizli Tarihinde Türkçe Unsurlar", çev. Emine Atmaca-Reshide Adzhumerova, *Dil Araştırmaları* (6): 211-216.

Räsänen, Martti (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki.

Röhrborn, Klaus (1977). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Saussure, Ferdinand De (1916). *Genel Dilbilim Dersleri*, Çeviren: Prof. Dr. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998.

Sevortyan, E.V. (1974-1980). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, I-III, Moskova.

Şeyh Suleyman Efendi's Çagatay-Osmanisches Wörterbuch (1902). Budapest.

Tarama Sözlüğü I (1995). Ankara: TDK.

Tatarca-Törekçe Sözlük (1997). Kazan-Moskova: İnsan Yayınevi.

Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.

Tekin, Talat (2013). *İrk Bitig*, Ankara: TDK.

Toparlı, Recep-Vural, Hanifi-Karaatlı, Recep (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.

Türk, Vahit (2009). "Ocak Sözü ve Ailesi". *Gazi Türkiyat* (5): 251-258.

Türkçe Sözlük (1998). Ankara, TDK.

Türkmençe-Türkçe Sözlük (1995). Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18.

Vardar, Berke (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Yıldırım, Fikret (2007). *Kaşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Yuhadin, K.K (2011). *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, Ankara: TDK.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://ctle.pau.edu.tr/kgtr/index.php> (30.12.2017)

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=alac%C4%B1k&lnk=1> (30.12.2017)

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=od&lnk=1> (30.12.2017)

